

Axel Munthe – fattigläkare och kunglig livmedikus – fyller 150 år

Hösten 2007 är det 150 år sedan den berömde svenske läkaren Axel Munthe föddes. Ekot av hans steg mellan de gamla stenhusen i Neapels fattigkvarter har tystnat sedan länge. Ett drygt sekel senare vandrar jag i samma gränder och präng. Men han är svårfångad. Genom åren har jag gjort flera försök. Den undflyende doktor Munthe. Alla grepp slinter. Man tror sig ha fångat honom – men han har flytt, undkommit.

Kanske beror det på att han i en och samma person förenade motsägelser. Han var de rikas doktor. Men också de fattigas. Profit blandades med självupppoffran. Självförakt och självsäkerhet fanns sida vid sida.

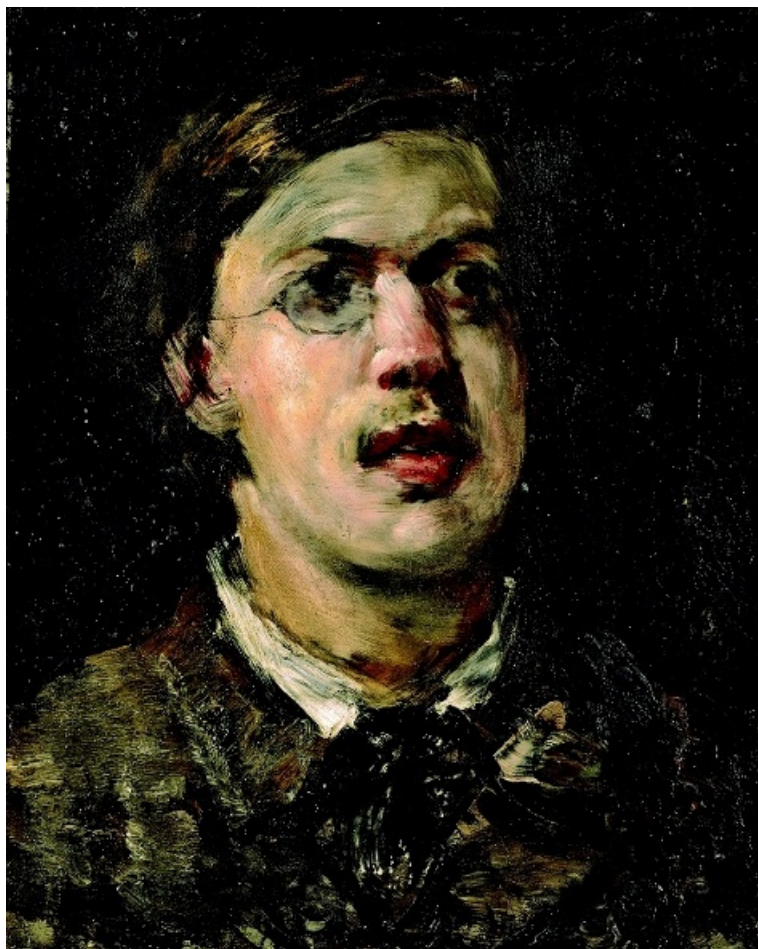
Det finns i vår tid en bild av Axel Munthe som en charlatan som gick runt och ljög för sina patienter. Men den ger inte hela sanningen. När man läser Axel Munthes brev från ett koleradrabbat Neapel framträder något annat.

Hans självironi och hans distanserade hållning till den egna vetenskapen, medicinen, skiljde honom från samtidens medicinska kollektiv. De andra trodde på medicinen som vore det en ny religion. Det är både lätt och svårt att komma nära Axel Munthe när man läser vad han skrivit. Man kan tycka att resebrev från Neapel har en ungdomlig och omedelbar förtrolighet. Läsaren känner sig tilltalad. Men samtidigt kan den uppmärksamme läsaren ana att författaren ibland lägger ut dimridåer framför sin egen gestalt.

Redan i dessa resebrev, alltså i ganska unga år, är det uppenbart att Munthe såg på världen på ett alldeles eget sätt. Kanske var tanken på den ständigt närvarande döden hans utgångspunkt – både som läkare och författare. Han hade ju lämnat sina tidiga medicinstudier i Uppsala på 1870-talet för att han hostade blod. Det kunde vara tuberkulos. Det kunde betyda död.

Han fortsatte studierna i Paris. Där mötte han den vidunderlige professor Charcot. Men Munthe bröt med mästaren. Resten är historia.

I sitt liv växlade Munthe mellan det grandiosa och självföraktet. Men det skulle aldrig falla mig in att klistra den psykiatriska modeetiketten narcissism på honom. Att ställa diagnos på en historisk person tycks mig bara vara ett sätt att behärska någon annan. Jag vill inte behärska Axel Munthe. Jag vill bara försöka förstå en smula av hans väsen och hans läkargärning.

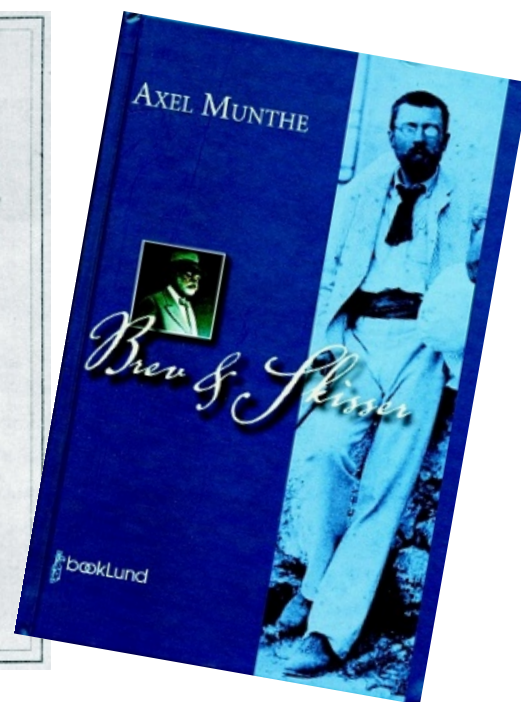
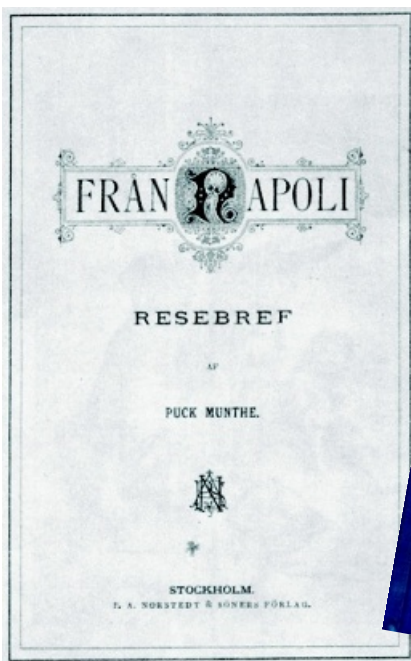
AXEL MUNTHE
1857–1949, läkare och författare. Porträtt av den unge Munthe målat av Ernst Josephson.
Foto: Per Myrehed.
Prins Eugens Waldemarsudde

Han närmade sig Neapel med tåg. Det stank av karbol, detta ämne som hade utbredd användning för att skydda mot smitta alltsedan Joseph Listers antiseptiska revolution. I Neapel fann Munthe sjukhusen överfulla med koleradrabbade. Att kolerasmittan var vattenburen hade man klart för sig sedan ett par årtionden. Men även om man kände till bakterien och att den spreds med vatten, så var samtidigt mycket okänt, t ex varför en person insjuknade men inte en annan.

Ännu på Munthes tid härskade den gamla tron att rädsla öppnade upp för att kolerasmittan skulle leda till sjukdom. Munthe avfärdade inte helt den uppfattningen. Han avfärdade överhuvudtaget inte mycket – men trodde inte heller på mycket. En skeptiker, ut i fingerspetsarna.

Munthe skildrar den olycksbådande tystnaden på det koleradrabbade Neapels gator. Han visar tålmodig vänlighet mot den sjuke. Sådant är hans recept. Denna ödmjuka hållning måste också innebära att läkaren inte sätter sig på höga hästar. Aktning vinner läkaren i bästa fall först efteråt. Om det går bra. Det är Munthes uppfattning.

Det är den praktiskt verksamme läkaren Munthe som för pennan. Hans förakt för de kammarlärda är grundmurat. Han uppmanar i sina resebrev någon att skicka ner en bunt nybakade ateister för att följa honom en rond i fattigkvarteren. Där, bland sorgen och eländet, skulle han visa dem friden och trösten i religionen. »Jag skulle visa dem hur krucifixet över sängen kan ge mera ro för dödens plågor än doktors morfinspruta.« Det är en bild av den unge medicinarens ödmjuka insikt. Eller som Axel Munthe skulle ha ut-

BREV FRÅN NEAPEL

Axel Munthe publicerade under pseudonymen Puck i Stockholms Dagblad resebrev från det koleradrabbade Neapel, där han var verksam som läkare. »Från Napoli«, som kom 1885, var försedd med försättsplan-schen ovan.

»BREV OCH SKISSER«

Nyutgåva av Munthes texter skrivna och publicerade under åren 1885–1909. Boken är utgiven på förlaget bokLund inför Munthes 150-åriga födelsedag hösten 2007. ISBN 91-86420-74-7.

tryckt det: Läkaren drar alltid det kortaste strået i jämförelse med Gud.

Kolerans första våg bedarrade. Man hade just prisat och lovsjungit av tacksamhet. Då var det dags igen. Sjukdomen återkom i en andra våg. Det är ingen överdrift att påstå att Munthe beskrev kolerans naturlförlopp. Den obehandlade sjukdomen hade en dödlighet runt 50 procent, ibland mer om det var i fattiga slumområden. Munthe nämnde att vissa områden hade upp mot 80 procents dödlighet. Han beskrev pniken som bredde ut sig.

Den otäcka svavellukten igen, och de övergivna gatorna. Skräcken.

Jämför man Munthes text med samtidens medicinska vetenskap kan man konstatera att han kände väl till forskningens senaste rön. Kochs upptäckt av kolerabacillen nämns flera gånger. Men Munthe såg det kliniska tillkortakommandet. Det låg i öppen dager för honom. Han såg och plågades av hur lite bakterieupptäckterna betydde på fältet. Ja, han tvivlade till och med på om man någonsin skulle ha nytta av forskningens rön i verkligheten. Det var skillnad på bakterier och människor, och det var alltför lätt att glömma den sjuke till förmån för sjukdomsorganismen.

Läkarnas kamp ute på fältet har alltid varit ojämn. Munthe prövar tidens nymodigheter, men konstaterar: »Man har försökt allt men vad som vunnits är inte stort.« Han är den reflekterande läkarpraktikern som inför patienterna funderar över vad som egentligen styr våra öden. Det verkar vara förutbestämt vilka som skall dö och vilka som skall överleva, menar Munthe. Risken att bli uppgiven och bitter som läkare är uppenbar. Undkom han?

Gång på gång drabbas Munthe av insikten att trots Robert Koch och hans upptäckt av kolerabacillen några år tidigare, så är den praktiskt verksamme läkaren lika maktlös som någonsin. Men i ett senare brev ångrar han att han gjort sig en aning lustig över Koch. Sedan förra brevet hade nämligen Munthe själv varit krasslig. Att vara läkare var ingen garanti mot sjukdom och död.

Men ändå går han oförtröttligt runt bland sjuk-sängarna. Han iakttar patienterna. Han känner igen sjukdomens stadier. Hans kliniska blick och patientens feberhetta och matta ögon. Och i ett sent sjukdomsstadium: Kölden i kroppen, svag puls och halvöppna men medvetlösa ögon.

Det gäller att få kroppsvärmen tillbaka. Ibland sprutar han en dunst av eter för att reta livsandarna för en kort stund. Han gnider patienternas kalla armar och ben med tyg. Finns det ingen filt så tar han den egna rocken. Till behandlingen hör att alltid ingjuta hopp. Gång på gång säger doktor Munthe till sina patienter: »Ja, du skall bli frisk!« Även tron på suggestionens kraft låg i tiden.

Det händer att Munthe ibland sprutar en koksaltlösning direkt i en ven som han frilagt genom en liten operation på underarmen. Det var senaste behandlingsmode. »Ett slags transfusion«, skriver han. Han bär med sig instrumenten i en låda. Idag är det en rutin, men på Munthes tid var det tekniskt avancerat och inte alldeles ofarligt. Det fanns t ex en risk att vätskan som sprutades in i blodet var oren – och full med diverse bakterier, vilket kunde döda patienten.

Men i allt vad doktor Munthe gjorde så tvivlade han. Det grundläggande djupa tvivlet var hans signum. Men om allt gick bra så fick patienten i bästa fall till sist tillbaka sin kroppsvärme, och sin törst. »Lägg då en isbit i munnen på patienten«, uppmanade doktor Munthe.

Munthe var en läkekonstnär – på gott och ont. Om det har många skrivit. En del av det negativa var att han ibland styrde sina patienter. Nödlöggen blev honom inte främmande. En del av det goda var att han intuitivt såg helhet och person.

Han skrev från Neapel att en läkare måste tåla att patienten granskar honom. Läkaren måste tåla att patienten läser hans ansikte. Det är bland annat där som läkaren, enligt Munthe, förmedlar hoppet. I läkarens ansikte kan patienten se om det går åt rätt eller fel håll.

Skulle det gå bra, och patienten tillfrisknar, så menar Munthe att läkaren aldrig skall ta åt sig äran. Läkaren bör inte skynda till skrivbordet för att skriva en

framgångsrik fallbeskrivning, tycker han. Han uppmanar kollegerna att inte försöka pryda läkekonstens halvgudsaltare med bristfälliga erfarenheter. I Munthes ögon stred teoretikerna framför altaret och försökte blåsa ut varandras ljus – till ingen nytta.

Munthes filosofi är alltigenom praktisk. Teoretisera inte och försök undvika att ramlas i förträfflighetens grop, är hans budskap. Man är människa och ingenting mer, skriver han vidare. Men en brevrappport om hur kolera härjade i Neapel kunde uppenbart gå an. Bara man inte försöker konstruera vetenskapliga påståenden. De är både meningslösa och ohållbara.

Som vi sett verkade praktikern Munthe långt bortanför den nya tidens vetenskapliga anda och tron på mikroskopets allmakt. Han var, åtminstone i början av sin läkarbana, inte okunnig om de nya rönen, men han valde praktikens osäkerhet före laboratoriets skenbara säkerhet. Vad han såg med blotta ögat var tillräckligt för honom. Man måste tro honom när han skriver att han berördes av de fattigas lidande. Jag tror att hans fantasi, inlevelse och medkänsla var hans största tillgångar som läkare.

Under koleraepidemin i Neapel fick Munthe bekänna färg i alla avseenden. Han arbetade så länge och oavbrutet att han till sist inte längre kände vare sig trötthet eller hunger. Han tyckte att han liksom bars av vingar, på väg från sjuksäng till sjuksäng. Ja, han kunde till och med känna hur hans skeptiska hållning vacklade. I varje hus fanns sjukdomen. I början lovade hans behandlingar gott. Men sedan. Döden fick ofta sista ordet.

För den som ständigt umgås med döden ligger hypokondri nära. Sådan var också tidsandan inför det stundande sekelskiftet 1900. Hypokondri var en av flera kultursjukdomar – som under en etikett fångade och tillfredsställde ett behov av sjukdom.

Munthe var en av de läkare som hade stor erfarenhet av patienter med psykosomatiska besvär. Inte minst drabbade var de samtida överklasskvinnorna som led av de sociala konventionerna. Dömda till trist sysslöshet utvecklade de ofta allehanda symtom.

Munthe ger sina läsare ett stycke roande medicinsk satir om hypokondrin. Man märker att den är skriven under den tid då nya bakterier upptäcktes i en strid ström. Efter att först ha nämnt bakteriologerna Koch och Pasteur, så lämnar Munthe sitt eget ironiska bidrag. Han påstår sig ha upptäckt hypokondriens bacill!

Det är naturligtvis en ironi, men som alla goda sådana med en tänkvärd kärna. Bacillen skulle finnas i nervsystemet, och Munthe ger den det latinska namnet *Bacillus niger*. Bacillen var givetvis påhittad, men bakom Munthes studentiska språk, genomsyrat av en medicinsk humor, finns ett djupt allvar.

Denna bacill anses av Munthe medföra oordning i hjärnverksamheten. Han redovisar kända fall: Heine och Schopenhauer (som samtidigt var två av hans litterära och filosofiska husgudar).

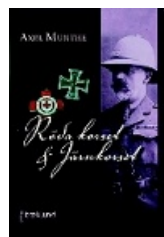
Han beskriver sjukdomens förlopp. Till sist når patienten stadium *algidum*, alltså avkylningsstadiet. Då är det mycket allvarligt. Slutligen infaller känslolöshetens nollpunkt. Kejsar Tiberius beskrivs som ett sådant exempelfall.

Munthe vet också att berätta att en del personer är immuna mot *Bacillus niger*. Men hos dem som drabbas uppstår bacillen i hjärtat. Därifrån sprider den sig till ögonbotten, vilket medför synpåverkan.

EN ÄLDRE AXEL MUNTHER

Fotot är taget på sjukhuset i Zürich, där han genomgick en ögonoperation för starkt ned-satt syn.

Foto: Scanpix

»RÖDA KORSET & JÄRN KORSET«

Nyutgåva av Munthes första längre prosaverk, som skrevs på engelska och utkom 1916. Liksom »Brev och skisser« kom denna ut på förlaget book-Lund hösten 2007, lagom till 150-års jubileet av Munthes födelse. ISBN 91-86420-75-5.

Munthe kan också meddela verkningsfulla behandlingar mot bacillen. Rökning, alkohol, skrivbläck och musik hjälpte alla mot den. Men vad gäller alkoholen ger Munthe rådet att bruka den med måtta, annars för det patienten ner i graven – botten blir sotig. Vad gäller skrivbläcket så doppas mikroben i bläcket och fixeras på papperet. Det hjälper. Jag antar att Munthe här föregriper den i alla tider välkända men först i senare tider formulerade insikten om den terapeutiska nyttan av att »skriva av sig«. Den som förmår formulera sig är med andra ord en ytterst gynnad människa, som äger förmåga att lindra sin plåga. Konstnären är med andra ord den bästa av självläkare.

Munthes text är en röst från det förgångna. Men ändå känns den stundtals märkvärdigt levande. Kanske är hans budskap att vi måste distrahera oss för att kunna leva. Nej, så enkelt är det inte. Varken hans budskap eller livet låter sig sammanfattas på det sättet.

Döden gick tätt intill honom. Han fann glädje genom att gå upp i sitt arbete. Han sökte mening i det sköna, i konsten och i historien – och i det ofrånkomliga lidandet. På sin ålders höst hamnade han som kung Gustav V:s gäst på Stockholms slott. Kanske var han i viss mån också kungens läkare.

Det sägs att när Munthe dog, mätt av år, hade han en biljett till sitt älskade Capri i fickan. Möjligen är det sant och får mig att reflektera över den sista mening i hans berömda »Boken om San Michele«: Jag var död, och jag visste det ej.

*

Artikeltextern är Carl-Magnus Stolts efterord i boken »Brev och skisser«.

Carl-Magnus Stolt
läkare, författare,
professor i humanistisk medicin, Karolinska institutet,
Stockholm